

Željko Lj. Kaluđerović
Filozofski fakultet Univerziteta u Novom Sadu
zeljko.kaludjerovic@gmail.com

UDC 1 Parmenides
Originalan naučni rad

PARMENIDOVA POEMA I TEŠKOĆE KAUZALNE SHEMATIKE

Autor u radu razmatra iskušenja za Aristotelovo učenje o uzrocima koja su nastupila sa pokušajem uklapanja elejskih filozofa u njegove okvire. Negacija kretanja i promene, apsolutizovanje jednog bez dopuštanja mnoštva, trebalo bi da su sprečavali bilo kakav govor o uzrocima u doktrinama Ksenofana, Parmenida, Zenona i Melisa. Ipak, pokušaja u tom smeru bilo je već kod interpretiranja Ksenofanovih stavova, da bi sa Parmenidovom poemom *O prirodi* oni još više dobili na intenzitetu. Komentatori su u Aristotelovim prikazima Parmenidovog jednog videli tragove formalnog uzroka, nasuprot kojeg je stajalo Melisovo jedno koje je odgovaralo materijalnom uzroku. Važnije od ovoga uvida, po autoru, je Stagiraninovo pretpostavljanje autentičnosti drugog dela Parmenidove poeme. Ne samo da „put mnenja” može da se razume kao „najbolje objašnjenje” pojava, nego jedino tamo gde ima reči o nekakvom „uređenju sveta” mogu se i tražiti uzroci. Prepoznavajući na „putu mnenja” naznake svog materijalnog i eficientnog uzroka, Aristotel je učinio da metafizički lanac koji spaja presokratovce ostane neprekinut, odnosno da njegova kauzalna shematika preko kosmologije najpoznatijeg elejca što „prirodnije” poveže sisteme preparmenidovskih mislilaca sa sistemima postparmenidovskih filozofa.

Ključne reči: elejci, Parmenid, jedno, mnoštvo, kretanje, promena, uzroci, formalni, materijalni, eficientni

Celokupna presokratovska misaona produkcija nalazi se na svojevrsnoj raskrsnici sa pojavom Parmenida, preciznije rečeno sa 154 sačuvana stiha njegove poeme *O prirodi*. Značaj i neprolazna vrednost mislioca iz Eleje gotovo da ne mogu biti prenaplašeni, a večna zasluga Parmenida za stvar filozofije tolika je da se, parafrazirajući Hegela, može slobodno reći: ili parmenidizam ili filozofije nema.¹

1 Hegel (G.W.F. Hegel) kaže da se u elejskoj školi može uočiti kako se misao oslobađa i osamostaljuje i da se u onome što je, po njima, apsolutna suština vidi da misao shvata samu sebe bez dodatnih primesa, krećući se u pojmovima. Hvaleći Parmenidov doprinos filozofiji, Hegel dodaje da je: „*Filozofiranje započelo ... sa Parmenidom, uzdizanje u carstvo idealnog treba tu*

Slavu je Parmenid zavredeo prevashodno zbog „puta istine” koji ga kvalifikuje kao „oca ontologije”, dok je drugi „put”, „put mnenja”, pun kontroverzi kako o tome čije stavove reprezentuje tako i o njegovoj nameni uopšte. Prvi „put” često se naziva i „putem bića” ili „putem jednog”, a drugi „putem nebića” ili „putem mnoštva”. U ovom radu biće istraženo kakve je zaključke iz Parmenidove poeme izvukao Aristotel i kakve reperkusije na njegovu kauzalnu podelu imaju oba „puta”.

U *Met.*984a29-984b1² Aristotel govori o tome da je Parmenid (i elejci u celini) odbacivao svaku vrstu promene, a ne samo onu po nastajanju i propadanju. To znači da filozof iz Eleje nije prihvatao ni kretanje s obzirom na alteraciju, ni s obzirom na raščenje i smanjivanje, pa ni promenu mesta. Negiranjem kretanja u bilo kojem od svoja četiri modaliteta Parmenid je iskazao i grčko opšteprihvaćeno načelo da „iz nebića ne nastaje ništa”,³ ali je istovremeno učinio i korak dalje: porekao je svaku promenljivost i mnoštvenost.

Na afirmativan način to se izriče u odredbama Parmenidovog „bića” da je ono nestvoreno, nepropadno, celo, jednorodno, nepokretno, ne bez dovršenja, jedno i neprekidno (8. fragment (DK28B8) „puta istine”). Aristotel o „biću” piše (*Met.*1001a31-1001b1) (Aristotel 2007: 90, prev. S.U. Blagojević):

Jer to različito od bića ne postoji, tako da, u skladu s Parmenidovim dokazom, sledi nužno da sva bića budu jedno i da biće bude to. ⁴	τὸ γὰρ ἕτερον τοῦ ὄντος οὐκ ἔστιν, ὥστε κατὰ τὸν Παρμενίδου λόγον συμβαίνειν ἀνάγκη ἕν ἅπαντα εἶναι τὰ ὄντα καὶ τοῦτο εἶναι τὸ ὄν.
--	--

Parmenidovo stanovište, ukratko izloženo, može se pronaći i u prvom stihu gledati” (Hegel 1975: 216).

- 2 Stagiranin na pomenutom mestu piše (Aristotel 2007: 13, prev. S.U. Blagojević):

No, neki od tih koji tvrde da je jedinstven, kao svladani ovom teškoćom, tvrde da je Jedno nepokretno i da je takva i priroda u celini ne samo s obzirom na postajanje i propadanje (jer to je drevno uverenje i u tom se svi slažu) već i s obzirom na svaku drugu promenu, i to je za njih osobeno.	ἀλλ’ ἔνιοί γε τῶν ἐν λεγόντων, ὥσπερ ἠτήθηέντες ὑπὸ ταύτης τῆς ζητήσεως, τὸ ἐν ἀκίνητόν φασιν εἶναι καὶ τὴν φύσιν ὅλην οὐ μόνον κατὰ γένεσιν καὶ φθοράν (τοῦτο μὲν γὰρ ἀρχαῖον τε καὶ πάντες ὁμολόγησαν) ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν ἄλλην μεταβολὴν πᾶσαν· καὶ τοῦτο αὐτῶν ἰδίον ἐστίν.
---	--

Aristotel pod ovim „neki”, na početku pasusa (*Met.*984a29-30), misli na elejce.

- 3 Što je Aristotel zabeležio u *Phys.*191a30-31 (Aristotel 2006: 33, prev. S.U. Blagojević): „*Naime, niti biće može postajati jer da ono već jest, niti iz nebića ista može postati*” (οὔτε γὰρ τὸ ὄν γίνεσθαι (εἶναι γὰρ ἦδη) ἔκ τε μὴ ὄντος οὐδὲν ἄν γενέσθαι).

- 4 Slično Aristotel piše i u *Met.*986b27-31; *Cael.*298b14-24.

sedmog fragmenta njegove poeme (DK28B7.1) (Dils 1983: 211, prev. D. Škiljan):

Nikada neće nadvladati to da nebiće jeste. ⁵		οὐ γὰρ μήποτε τοῦτο δαμῆ εἶναι μὴ ἔόντα.
--	--	---

Sve drugo mimo ovoga „da jeste” (ὅπως ἔστιν), mora biti nešto što nije. Ali i ono „da nije” (doslovno „da ne jeste”, ὡς οὐκ ἔστι) takođe nije, te stoga nema ničega što jeste osim onoga „da jeste”.⁶ Još jednom mora se konstatovati da u parmenidovskoj apsolutnoj „jestosti” nema prostora ni za kakav pluralitet. Eleatizam je u neku ruku i akosmizam, jer se u sve-jednom izgubila svaka raznolikost stvari. Ili kako Vindelband kaže: „*Ova metafizika ne podnosi nikakvu fiziku*” (Vindelband 2007: 43-44).

Iako pojmovi načelo i uzrok podrazumevaju kretanje i drugost, a to je baš ono čega nema na „putu istine”, o njima se kod Aristotela ipak pokušava govoriti (*Met.*986b18-21) (Aristotel 2007: 20, prev. S.U. Blagojević):

Čini se da se Parmenid bavi Jednim u smislu odredbe, a Melis Jednim u smislu stvari (baš zato onaj kaže da je Ono ograničeno, a ovaj da je bezgranično). ⁷		Παρμενίδης μὲν γὰρ εἶοικε τοῦ κατὰ τὸν λόγον ἑνὸς ἄπτεσθαι, Μέλισσος δὲ τοῦ κατὰ τὴν ὕλην· διὸ καὶ ὁ μὲν πεπερασμένον, ὁ δ' ἄπειρόν φησιν εἶναι αὐτό.
--	--	---

Ove reči o Parmenidu i Melisu Aristotel izgovara u delu prve knjige *Metafizike* u kome se razmatraju odgovarajuće specifičnosti pitagorejske filozofije. Pokušavajući da pronađe tragove formalnog uzroka u onome što je preostalo od „italskih mislilaca” Stagiranin je uglavnom nailazio na nejasne naznake istog.⁸ Ovo,

5 Ovaj stih Aristotel doslovno citira u *Met.*1089a4, a Platon u *Sofistu* 237a.

6 O upućenosti svakog mišljenja i govorenja na ono što jeste, koja je prvi put pojmovno jasno izražena kod Parmenida, a u funkciji potvrđivanja ontološkog primata bića, šire videti u radu N. Tatalovića „Platonova kritika neposrednosti čulnog opažanja u dijalogu *Teetet*” (Tatalović 2010: 163-174).

7 Stagiranin je tvrdnju da je Parmenidovo biće „ograničeno” (πεπερασμένον) (*Met.*986b20) verovatno izveo na osnovu fr. 8 stih. 32, 33, 42, 43 poeme O prirodi (DK28B8), dok je tvrdnju da je Melisovo jedno „neograničeno” (ἄπειρόν) (*Met.*986b21) mogao pronaći u 2, 3, 4, 5, 6 i 7. fragmentu njegovog spisa O prirodi ili o biću (DK30B2, B3, B4, B5, B6 i B7).

8 Detaljnije o pitagorejskom učenju posmatranom iz perspektive Stagiraninove kauzalne

naravno, ne znači da je Aristotel rekao da je Parmenid nameravao da uvede *causa formalis* kad već to njegovi prethodnici nisu učinili na zadovoljavajući način. Teško da je Aristotel mogao govoriti o uzročnosti u sferi apsolutne jednosti Parmenidovog bića „prema pojmu” („u smislu odredbe”, Blagojevićev prevod) (κατὰ τὸν λόγον).⁹

U citiranom pasusu mogu se, ipak, nazreti razlozi za kauzalni tretman elejaca. Izgovaranje u paru nečega što je „prema pojmu” i nečega što je „prema stvari” („u smislu stvari”, Blagojevićev prevod), asocira i skoro da podrazumeva postojanje uobičajene Aristotelove antiteze između formalnog i materijalnog uzroka.¹⁰ Tvrđnju dodatno osnažuje i umetnuta beleška koja govori da je Parmenidovo jedno ograničeno dok je Melisovo jedno neograničeno, što su karakteristike koje su povezane sa formalnim i materijalnim uzrokom. Černis (H. Cherniss) smatra da Aristotel nije mogao odoleti nastojanju da Parmenidovo jedno interpretira kao formalni a Melisovo jedno kao materijalni uzrok, i da je ovu dedukciju bazirao na pomenutoj ograničenosti prvog i neograničenosti drugog (Cherniss 1964: 220).¹¹

Nakon uvida u stavove svih relevantnih elejaca, izvesno je da interpretacija mesta iz *Met.*986b18-21 nije nastala zbog potrebe da Aristotel i tako razlikuje formalni i materijalni uzrok, kao ni zbog njegove želje da ovu distinkciju odmah pronađe među samim elejcima. Iako je Melis „sirov” mislilac (*Met.*986b27; *Phys.*185a10-11), koji je „materijalizovao” Parmenidove zamisli, kod njega se ne radi o nagoveštaju materijalnog uzroka,¹² kao što ni Parmenid nije anticipirao formalni uzrok.

Najbolje objašnjenje zašto Aristotel Parmenidovo jedno naziva „jedno prema

shematike videti u autorovom tekstu (Kaluđerović 2008: 389-405).

- 9 Podsećanja radi Stagiranin u *Phys.*185a3-4 kaže (Aristotel 2006: 10, prev. S.U. Blagojević): „Nema više načela, ako postoji samo Jedno, i to Jedno u tom smislu” (οὐ γὰρ ἔτι ἀρχὴ ἐστίν, εἰ ἔν μόνον καὶ οὕτως ἔν ἐστίν). Prevod Ž. Kaluđerovića glasi: „Jer, osim toga, nema nikakvog načela ako (biće) jeste samo jedno i (ako) takvo jedno jeste.” Kod Ksenofana se, takođe, uočava nemogućnost zasnivanja kauzalne podele iz sistemskih razloga (neka od mesta iz Aristotelovih spisa koja govore o tome su: *Phys.*184b25-185a5; *Met.*986b10-17, 986b21-24). Slično stvari stoje kod Zenona i Melisa, što samo potvrđuje da je posmatrano sa fundamentalnog nivoa eleatizam suštinski nekompatibilan sa doktrinom o uzrocima.
- 10 Primeri koji idu u prilog ovom stavu mogu se pronaći pedantno navedeni u Bonicovom *INDEX ARISTOTELICUS*-u 434b54-435a5.
- 11 Pasus iz *Met.*986b18-21 dovodi se u vezu sa *Met.*986b31-33, gde je κατὰ τὸν λόγον („prema pojmu”) kontrastirano sa κατὰ τὴν αἰσθησιν („prema čulnosti”).
- 12 Premda ga Ros u analizi pasusa iz *Met.*987a4-9, osobito njegovog prvog dela (*Met.*987a4-5), sa pozivanjem na *Met.*986b19-20 („a Melis jedno prema stvari”), stavlja u istu grupu sa Talesom, Hiponom, Anaksimonom, Diogenom, Hipasom i Heraklitom, kao misliocima koji su prepoznali jedan uzrok i to materijalni. U drugim komentarima, kako *Metafizike* tako i *Fizike*, Ros je ipak na stanovištu koje je blisko autoru ovog teksta (Ross 1997: 155).

pojmu”, a Melisovo jedno „jedno prema stvari” leži, najverovatnije, u različitom načinu dolaženja do jednog kod dvojice autora. I dok elejac svoje jedno izvodi iz pojma „da jeste”¹³ (ὡς ἔστι), dotle Samljanin smatra da jedno (Dils 1983: 241, prev. D. Novaković): „*Tako treba i da s obzirom na veličinu uvijek bude beskonačno*” (οὕτω καὶ τὸ μέγεθος ἄπειρον ἀεὶ χρη εἶναι, DK30B3), te je možda Melisova teza da je biće beskonačno u veličini (ἄπειρον τὸ μέγεθος) razlog zbog kojeg je Stagiranin zaključio da je njegovo biće tvorno.

Kada je reč o formalnom uzroku, ono što se eventualno može prihvatiti je da postoji parmenidovska pozadina za njegovo uvođenje i ništa drugo. Elejac je snažno uticao na Platona a ovaj na Aristotela, te se tu mogu tražiti neki posredni uticaji na samog Stagiranina. Platon se, uostalom, najviše od svih prethodnika i približio pojmu formalne uzročnosti (*Met.*988a34-988b1) (Aristotel 2007: 24, prev. S.U. Blagojević):

Ali niko nije jasno | odredio
suštinu i bivstvo; | ponajviše o tome ipak
govore oni koji | oblike postavljaju.¹⁴

Τὸ δὲ τί ἦν εἶναι καὶ τὴν οὐσίαν
σαφῶς μὲν οὐθεὶς ἀπέδωκε, μάλιστα δ'
οἱ τὰ εἶδη τιθέντες λέγουσιν.

I ako se na „putu istine” mogu nalaziti samo daleki nagoveštaji formalnog uzroka koji se probijao manje ili više uspešno kroz neprolazne strukturalne prepreke Parmenidovog „bića”, na „putu mnenja” stvari stoje drugačije. U ovom fragmentarno sačuvanom delu poeme Parmenid na neki način daje za pravo svetu mnoštva i promene, što Aristotelu omogućava da elejca uvrsti u svoje razmatranje načela i uzroka kod prethodnika. Ovako to Stagiranin čini u *Phys.*188a19-22 (Aristotel 2006: 22, prev. S.U. Blagojević):

Upravo svi smatraju da su
suprotnosti načela. To važi i za one koji
tvrde da je | Sve jedno i nepokretno - jer
i Parmenid kao načelo postavlja toplo i
hladno; on to naziva vatrom i zemljom.¹⁵

Πάντες δὴ τάναντία ἀρχὰς
ποιοῦσιν οἱ τε λέγοντες ὅτι ἐν τὸ πᾶν
καὶ μὴ κινούμενον (καὶ γὰρ Παρμενίδης
θερμὸν καὶ ψυχρὸν ἀρχὰς ποιεῖ, ταῦτα
δὲ προσαγορεύει πῦρ καὶ γῆν).

13 Aristotel je, drugačije rečeno, tvrdeći da je Parmenid odredio jedno „prema pojmu”, verovatno imao na umu ono što se danas kvalifikuje kao identitet bitka i mišljenja, o kome Parmenid govori u fr. 6.1. i 8.34-36 (DK28B6 i DK28B8) poeme *O prirodi*.

14 Pod „onim što bejaše biti” (τὸ τί ἦν εἶναι) i „bivstvom” (οὐσία) (*Met.*988a34-35) Stagiranin misli na formalni uzrok, kao što i kada pominje one „koji oblike postavljaju” (οἱ τὰ εἶδη τιθέντες) (*Met.*988a35-988b1), aludira na Platona i platonovce.

Vežu između stanovišta sa „puta istine” i onoga što sledi na „putu mnjenja” (DK28B8.53) Aristotel uspostavlja u *Met.*986b31-987a2. Parmenid nužno misli da „biće” postoji i da je ono jedno (Aristotel 2007: 21, prev. S.U. Blagojević):

Ali prinuđen da prati pojave on pretpostavlja da po razumu postoji Jedno a po opažanju više /nego Jedno/, te iznova postavlja dva uzroka i dva načela, toplo i hladno, koje naziva vatra i zemlja. Od |ta / dva/ toplom određuje /τάττει/ ulogu Bića, a drugom Nebića.¹⁶

ἀναγκαζόμενος δ' ἀκολουθεῖν τοῖς φαινομένοις, καὶ τὸ ἐν μὲν κατὰ τὸν λόγον, πλείω δὲ κατὰ τὴν αἴσθησιν ὑπολαμβάνων εἶναι, δύο τὰς αἰτίας καὶ δύο τὰς ἀρχὰς πάλιν τίθησι, θερμὸν καὶ ψυχρόν, οἷον πῦρ καὶ γῆν λέγων· τούτων δὲ κατὰ μὲν τὸ ὄν τὸ θερμὸν τάττει, θάτερον δὲ κατὰ τὸ μὴ ὄν.

Uočava se da u ovom, kao i u prethodnom, pasusu Aristotel govori o srodnosti između jednog od dva oprečna načela (toplo, vatra) sa onim „da jeste” i drugog (hladno, zemlja) sa onim „da nije”. Ono *τάττει* („određuje”) iz *Met.*987a1 ne govori nužno o izjednačavanju svetla i tame (DK28B9) sa bićem i nebićem, kako bi se dalo na prvi pogled naslutiti, već radije da je reč o nekoj vrsti analogije. Početak devetog fragmenta (DK28B9) (Dils 1983: 213, prev. Ž. Kaluđerović): „*Kada pak sve beše nazvano svetlo i tama*” (αὐτὰρ ἐπειδὴ πάντα φάος καὶ νῦξ ὀνόμασται), kazuje da je celina puna svetla i tame i da nema mesta ni za kakvo nebiće, što samo govori da se ne mogu naprosto identifikovati tama i nebiće. Dalja analiza ovog fragmenta otkriva da se u njemu na neki način ipak pretpostavlja nebiće,¹⁷ što potvrđuje svu komplikovanost ovog segmenta „puta mnjenja” za konsekventno interpretiranje. Da je u pitanju analogija možda se može zaključiti iz upotrebe iste reči, *τάττω*, u Stagiraninovoj *Politici* 1310b32 (Aristotel 1988: 183, prev. T. Ladan): „*Kraljevstvo je na razini vladavine najboljih*” (ἡ βασιλεία τέτακται κατὰ τὴν ἀριστοκρατίαν). Moguće je, naravno, i da ovaj, danas nedovoljno jasan, odnos Aristotel iščitava iz

15 Vid. i *Phys.*188b33, 193a21-23; *GC*318b6-7, 330b13-15; *Met.*984b3-8, 986b33-987a2, 987a4-9, 1004b31-32.

16 Aristotel je u ovom pasusu indirektno potvrdio i da je verovao da su oba dela poeme Parmenidovo vlastito učenje (slično i u *DK*28A7).

17 Jer ako svetlo i tama oboje jesu, a međusobno nisu identični, to jest svetlo **nije** tama i tama **nije** svetlo, to znači da se ovde u izvesnom smislu ipak pretpostavlja nebiće.

nekoj izgubljenog dela „puta mnenja”, od kojeg je, kao što Dils (H. Diels) procenjuje, sačuvana tek jedna desetina od prvobitne verzije. U svakom slučaju, Aristotel u *Met.*986b31-987a2 izlaže neku vrstu pokušaja premošćavanja jaza između dva dela poeme, premda napetost između njih nije do kraja otklonjena – ona je štaviše permanentna.¹⁸

Dva „puta” poeme *O prirodi* nude i različit pristup oprekama. Dok na „putu istine” prihvatanje jedne strane opreka automatski podrazumeva odbacivanje druge strane, dotle na „putu mnenja” prihvatanje jedne opreke uključuje odmah i prihvatanje njene opreke, jer one ne mogu jedna bez druge.

„Put mnenja” ukazuje i na činjenicu koje su to opreke koje se kod Parmenida mogu pojaviti kao načelo. To su: retko i gusto (**DK28B8.57.59**), lako i teško (**DK28B8.57.59**), muško i žensko (**DK28B12.5**), desno i levo (**DK28B17**), svetlo i tama (**DK28B9**).¹⁹ Aristotel i doksografi pomenutim parovima dodaju još toplo i hladno, mekano i tvrdo. Poslednji par, mekano i tvrdo, pojavljuje se jedino prilikom Simplikijevog prepisa poeme. Spominje se još i zemlja kao alternativa noći ili tami, koja je potom u opreci sa vatrom. Na ove dodatke kasnije je izrečeno mnoštvo primedbi, najčešće na identifikaciju toplog i hladnog sa vatrom i zemljom. Glavni prigovor je sledeći: ako se hladnom „određuje” uloga nebića tj. ako se poistovećuje s njim, neki autori tako tumače mesta u *Phys.*188a19-23; *Met.*986b31-987a2 i dr., kako je onda moguće to pomiriti sa stavom koji identifikuje hladno i zemlju. Ovaj prigovor je neadekvatan jer je baziran na pogrešnoj premisi o izjednačavanju oprečnih načela,

18 O tome kako shvatiti „put mnenja” i kakav je odnos između njega i „puta istine” postoje značajna razmimoilaženja kod potonjih komentatora. Celer (E. Zeller), Dils i Barnet (J. Burnet) npr. smatraju da se na „putu mnenja” može pronaći prikaz učenja pitagorejaca, Jonjana i heraklitovaca, i da tamo nije reč o Parmenidovom vlastitom učenju. Sa druge strane, Vilamovic (U. von Wilamowitz-Moellendorf) i Rajnhart (K. Reinhardt) tvrde da je „put mnenja” svojevrsan produžetak „puta istine”, a kulminacija teze predstavlja stav ovog drugog, na čijem tragu su Hajdeger (M. Heidegger), Bofre (J. Beaufret) i Murelatos (A.P.D. Mourelatos), da svako razdvajanje dva „puta” šteti razumevanju celine. Postoji i treća grupa tumača koja smatra da u onome što je izloženo na „putu mnenja” nema nikakve istine, već je tamo na delu prosto prikazivanje obećanih mnenja.

19 Poslednja tri para pojavljuju se i u poznatoj pitagorejskoj tablici opreka (*Met.*986a22-26). Postoji u ovoj tabeli jedan par opreka čiji raspored zbunjuje. To je par mirujuće - krećuće (ἡρεμοῦν καὶ κινούμενον). Neobično je što se mirujuće pojavljuje na tzv. „dobroj” strani tabele uz ograničeno, neparno, jedno ... dok se krećuće pojavljuje na „lošoj” strani uz neograničeno, parno, mnoštvo ... Intrigantno je da se kod bilo koga u preparmenidovskoj eri, pa i kod pitagorejaca, stanje mirovanja može pojaviti kao poželjno stanje, a da istovremeno kretanje bude lošija strana opreke.

toplo i hladno, vatra i zemlja sa bićem i nebićem, što, kao što je pokazano, nije slučaj kod Parmenida. Ros smatra da je spominjanje para toplo-hladno u stvari rezultat prilagođavanja Aristotelovim vlastitim pogledima, u kojima oni igraju veoma važnu ulogu. A što se zemlje tiče, njegovo je mišljenje da je identifikovanje drugog oblika sa zemljom greška. Drugo načelo je noć, a pod njom Parmenid misli pitagorejsku „maglu” („tamu”), „vazduh” ili „prazninu”.²⁰ Kasnije u istoriji pitagoreizma verovatno je bilo moguće vatra i zemlju tretirati kao prvobitne elemente i taj podatak, dodaje Ros, može da objasni Aristotelove reči (Ross 1998: 488).²¹

Peripatetički jezik je, takođe, Parmenidove opreke klasifikovao kao aktivne i pasivne. Teofrast govori o dva načela, vatri i zemlji, od kojih jedno služi kao tvar a drugo kao uzrok i ono što tvori (DK28A7). Njegov prijatelj Aristotel je pisao u sličnom maniru. Kada u *Met.*986b31-987a2 kaže da je Parmenid postavio toplo i hladno, ili, drugačije rečeno, vatra i zemlju, Stagiranin ih naziva „uzrocima i načelima”. Znajući Aristotelovu shemu uzroka, teško se oteti utisku da je on Parmenidovu vatra tretirao kao efikajntni uzrok a zemlju kao materijalni uzrok. Izjednačavanje tame sa zemljom i podela na aktivno i pasivno načelo je potom, kao što je rečeno, smatrano anahronizmom Aristotela i njegovih sledbenika. No, stvar se može objasniti i na sledeći način. Može se reći da su peripatetičari učinili jedino to da su izvršili prenos u vlastitu terminologiju veoma starog verovanja, zajedničkog mitologiji ali i filozofiji u periodu pre Parmenida. Reč je o ideji o zemlji - majci i nebu - ocu, prema kojoj majka daje samo materijal i mesto gde novi život može nastati, a otac je onaj koji svojom delatnošću oživljava.²²

U pomenutim pasažima iz *Fizike*, *Metafizike* i spisa *O postajanju i propadanju*,²³ kao crvena nit provlači se stav da je Parmenid na „putu mnjenja” imenovao dva načela i uzroka, a ne samo jedan kao njegovi jonski prethodnici. Postulirajući više od jednog uzroka Parmenid je otvorio i mogućnost prepoznavanja efikajntnog uzroka. Stagiranin to izražava u *Met.*984b1-4 (Aristotel 2007: 13-14,

20 Na mestu na koje Ros upućuje, a to je Platonov *Timaj* 58d, za vazduh piše (Platon 1981: 100, prev. M. Pakiž): „Onaj njegov deo koji je najčistiji nosi ime etar, drugi, mutniji, naziva se magla i tmina.” (τὸ μὲν εὐαγέστατον ἐπίκλην αἰθήρ καλοῦμενος, ὁ δὲ θολερώτατος ὁμίχλη τε καὶ σκότος).

21 Ovde Ros upućuje na *Timaj* 31b i na Barnetovu knjigu (Burnet 1962: 292-293).

22 Slično objašnjenje Aristotel nudi u *GA*716a15-17.

23 Stagiranin u *GC*318b6-7 piše (Aristotel 2009: 261-262, prev. S.U. Blagojević): „Kao što Parmenid govori o dva od kojih jedno naziva bićem a drugo nebićem, vatrom i zemljom.” (ὥσπερ Παρμενίδης λέγει δύο τὸ ὄν καὶ τὸ μὴ ὄν εἶναι φάσκων, πῦρ καὶ γῆν).

prev. S.U. Blagojević):

Od onih po kojima je Sve Jedno niko nije dospelo do shvatanja takvog uzroka, osim možda Parmenid, a i on utoliko ukoliko ne tvrdi samo to da je uzrok jedan već da ih je u nekom smislu dva.

τῶν μὲν οὖν ἐν φασκόντων εἶναι τὸ πᾶν οὐθενὶ συνέβη τὴν τοιαύτην συνιδεῖν αἰτίαν, πλὴν εἰ ἄρα Παρμενίδη, καὶ τούτῳ κατὰ τοσοῦτον ὅσον οὐ μόνον ἐν ἀλλὰ καὶ δύο πως τίθησιν αἰτίας εἶναι.

Dok materijalni uzrok nije bilo u istoriji filozofije teško detektovati, sa eficientnim uzrokom je išlo znatno komplikovanije. U ovom citatu iz *Metafizike* vidi se da Aristotel kaže da ga je Parmenid „možda” spoznao. Stagiranin ove reči izgovara sa dužnim oprezom kazujući da je elejac imao nekakav letimični zahvat *causa efficiensa*, misleći verovatno da jedan od dva oblika, „nebeski plam ognja” (φλογὸς αἰθέριον πῦρ) (DK28B8.56), može poslužiti toj svrsi.²⁴ Ako se nastavak pasusa (*Met.*984b5-8) odnosi i na Parmenida, kao što misle Aleksandar i Bonic, onda se u njemu samo eksplicira šta bi bilo aktivno (vatra), a šta pasivno (zemlja) načelo.

Rekapitulirajući dotada izrečeno u *Met.*987a4-9 Aristotel kaže da je ispitivano (Aristotel 2007: 21, prev. S.U. Blagojević):

Ovaj pasus može biti, kada je Parmenid u pitanju i njegovo situiranje u okvire Aristotelovog razmatranja uzroka, interpretiran barem dvojako. Po prvoj verziji, potkrepljenoj velikim brojem dosad spomenutih mesta iz Aristotelovih spisa, deo u *Met.*987a4-7 govori da Parmenid spada u grupu filozofa koji su postulirali jedan

Od onih prvih to telesno načelo Παρὰ μὲν τῶν πρώτων (jer, voda, |vatra i sve slično tome jesu σωματικὴν τε τὴν ἀρχὴν (ὔδωρ γὰρ καὶ tela) koje jedni smatraju jedinstvenim πῦρ καὶ τὰ τοιαῦτα σώματά ἐστιν), καὶ a drugi misle da tih telesnih načela ima τῶν μὲν μίαν τῶν δὲ πλείους ἀρχὰς τὰς više; ali i jedni i drugi ih postavljaju kao σωματικὰς, ἀμφοτέρων μέντοι ταύτας tvarna; a od drugih preuzimamo ovaj ὡς ἐν ὕλης εἶδει τιθέντων, παρὰ δὲ τινων uzrok i pored njega taj odakle /započinje/ ταύτην τε τὴν αἰτίαν τιθέντων καὶ πρὸς kretanje, uzrok koji je po jednima ταύτη τὴν ὄθεν ἢ κίνησις, καὶ ταύτην jedinstven a po drugima predstavlja dva παρὰ τῶν μὲν μίαν παρὰ τῶν δὲ δύο. uzroka.

uzrok, i to onaj materijalni – zemlju. Drugi deo pasusa (*Met.*987a7-9), pokazuje da

24 Drugi od dva oblika (μορφαί) koje Parmenid pominje je „mračna noć” (νύξ ἀδαής) (DK28B8.59).

je Parmenid jedan od mislilaca koji su materijalnom uzroku pridodali još i eficientni uzrok. Reči „*koji je po jednima jedinstven*” (καὶ ταύτην παρὰ τῶν μὲν μίαν) (*Met.*987a8-9), trebalo bi na osnovu svega rečenog da znače da je elejac, premda nesigurno, postavio vatru za načelo kretanja.²⁵

Druga, manje citatima potkrepljena ali ne manje moguća, verzija može se izložiti na sledeći način. Prvi deo pasusa (*Met.*987a4-7), otkriva da Parmenid spada među autore koji su postavili više telesnih načela, zemlju, vatru, ali da svi oni pripadaju području materijalnog uzroka. Drugi deo pasusa (*Met.*987a7-9), pokazuje Parmenida kao onog koji je takođe baratao sa jednim eficientnim uzrokom, ali ovoga puta to nije vatra nego „ljubav” (ἔρωσ).²⁶

Da Aristotel nekakvu predstavu eficientnog uzroka pripisuje Hesiodu i Parmenidu pokazano je u autorovom tekstu (Kaluđerović 2004: 117-132), u kome se govori o pretečama filozofije, osobito o Hesiodu, kao i to da obojica mislilaca u svojim kosmogonijama daju zapaženu ulogu „ljubavi”, ali i nalaze potrebu za načelom koje pokreće i spaja stvari. Paralelizam koji se može povući između radova Hesioda i Parmenida naročito je uočljiv u *Metafizici* 984b23-31. Aristotel, najpre, citira Parmenidov 13. fragment (DK28B13), u kome se navodi da, verovatno, Afrodita (Aristotel 2007: 14, prev. S.U. Blagojević): „*najpre Erota od svih bogova izmisli*” (“πρώτιστον μὲν” φησιν “ἔρωτα θεῶν μητίσαστο πάντων”). Odmah potom navode se stihovi iz Hesiodove *Teogonije* (116-120), od kojih je za ovo istraživanje najinteresantniji 120. stih (Aristotel 2007: 15, prev. S.U. Blagojević): „*i Erot koji se među svim besmrtnicima odlikuje*” (ἡδ’ ἔρος, ὃς πάντεσσι μεταπρέπει ἀθανάτοισιν”),²⁷ što pokazuje da je Stagiraninu bilo jasno da se može uspostaviti relacija između „puta mnenja” Parmenidove poeme *O prirodi* i delova Hesiodove *Teogonije*.

O vezi između Hesioda i Parmenida piše i Ciceron (DK28A37). On tvrdi da se u drugom delu Parmenidove poeme pojavljuje veliki broj alegorijskih božanstava

25 Ovakvo tumačenje Parmenida nazire se i iz jedne beleške Diogena Laertija u kojoj on kaže da, po elejcu, vatra ima funkciju demijurga a zemlja stvari (DL, IX, 21, 22).

26 Potvrda ove teze uočava se u *Metafizici* 984b24-25 (Aristotel 2007: 14, prev. Ž. Kaluđerović): „*Ili neko drugi ko je postavio ljubav ili žudnju u bićima kao načelo, kao (što je) i Parmenid (učinio).*” (κἂν εἴ τις ἄλλος ἔρωτα ἢ ἐπιθυμίαν ἐν τοῖς οὖσιν ἔθηκεν ὡς ἀρχήν, οἷον καὶ Παρμενίδης). Ovakvu verziju iznosi Zajdl u svom komentaru mesta u *Met.*987a2-28 (Bonitz 1982: 283-284).

27 Aristotel je navode možda preuzeo iz Platonove *Gozbe*. Jedina razlika je što je kod Platona redosled navođenja „obrnut“ u odnosu na *Metafiziku* – on prvo citira Hesioda a potom Parmenida (Platon 1955: 38, prev. M.N. Đurić).

poput Rata, Nesloge, Požude, čije poreklo iz *Teogonije* ne može biti dovedeno u sumnju.²⁸

Ako se ostavi po strani ova nedovoljno istražena veza i mogući uticaj Hesioda na formulisanje i oblikovanje tvornog uzroka kod Parmenida i pažnja se usredsredi na *Metafiziku*, moguće je pronaći barem još jedno mesto gde „ljubav” (ἔρωτα) ima status eficientnog uzroka. To je *Met.*988a32-34, gde Aristotel nakon nabiranja mogućih varijacija materijalnog uzroka, govori o onima koji su osim toga prepoznavali još i načelo kretanja (Aristotel 2007: 24, prev. S.U. Blagojević):

Dakle, oni su samo taj uzrok dokučili, a neki drugi i onaj odakle kretanje započinje (na primer oni koji načelom čine Ljubav i Mržnju, ili Um, ili Erota).

οὗτοι μὲν οὖν ταύτης τῆς αἰτίας ἤψαντο μόνον, ἕτεροι δὲ τινες ὅθεν ἡ ἀρχὴ τῆς κινήσεως, οἷον ὅσοι φιλίαν καὶ νεῖκος ἢ νοῦν ἢ ἔρωτα ποιοῦσιν ἀρχήν.

Pod „oni” to jest „ovi” (οὗτοι) s početka pasusa (*Met.*988a32) Aristotel očigledno misli na filozofe koji nisu spoznali eficientni uzrok. Ova primedba odnosi se samo na jonske mislioce pomenute nekoliko redaka ranije (*Met.*988a29-32), koji su znali jedino za materijalni uzrok u njegovim različitim manifestacijama (vazduh, vatra, voda ili „nešto gušće od vatre a ređe od vazduha”).

Izvesno je da kada Stagiranin u *Met.*988a33-34 govori o „onima” koji su kao načelo kretanja postavljali „prijateljstvo i zavadu” (φιλίαν καὶ νεῖκος), misli na Empedokla, da kada govori o „umu” (νοῦν) (*Met.*988a34) kao načelu, tada je reč o Anaksagori, i da kada kao poslednje što bi moglo da bude eficientni uzrok pomene „ljubav” (ἔρωτα) (*Met.*988a34), tada aludira na Parmenida, možda i na Hesioda.

Od same činjenice kako će se posložiti zemlja, vatra i ljubav, iz drugog dela Parmenidove poeme, važniji je podatak da je elejac bio prvi filozof koji je, po Aristotelu, osim postavljanja materijalnog uzroka pokušao da pruži i objašnjenje kretanja tj. da potraži uzrok promena (*causa efficiens*).

Na koncu, dva dela poeme *O prirodi* uglavnom ostaju „putevi” koji se nigde ne ukrštaju, što ni u zaključku ne omogućava relativno zaokruženu i koherentnu sliku o samom Parmenidu.²⁹ S jedne strane, kada je o „putu istine” reč, Parmenid

28 Na „putu mnenja”, po Ciceronu, pojavljuju se brojna božanstva, a ne samo kosmogonijski Eros Hesioda (Ciceron 1989: 23, 25, 61, 63).

29 Parmenid je do kraja bio ubeđen da između pojmova jedno i mnoštvo postoji odnos potpune

je predstavljen kao monista koji zbog poricanja kretanja ne može biti adekvatno uključen u istoriju kauzalnosti, te kao takav i ne biva sagledavan iz ugla Aristotelova četiri uzroka. S druge strane je, danas gotovo potpuno potcenjeni, „put mnenja” koji Parmenida čini istinskim pluralistom i anticipatorom peripatetičkog materijalnog i eficientnog uzroka.

LITERATURA

- Aristotel (2006). *Fizika*. Beograd: PAIDEIA.
- Aristotel (2007). *Metafizika*. Beograd: PAIDEIA.
- Aristotel (2009). *O nebu. O postajanju i propadanju*. Beograd: PAIDEIA.
- Aristotel (1988). *Politika*. Zagreb: Liber.
- Aristotelis Opera*, ex. rec. Immanuelis Bekkeri, ed. Acad. Regia Borrusica, I-V, Berlin 1831-1870. Novo izdanje je pripremio O. Gigon, Berlin 1970-1987. Svi Aristotelovi navodi sravnjivani su prema ovom izdanju.
- Barnes, J. (2005). *The Presocratic Philosophers*. London and New York.
- Bonitz, H. (1982). *Aristoteles' Metaphysik I*. Hamburg.
- Burnet, J. (1962). *Early Greek Philosophy*. Cleveland.
- Burnet, J. (1953). *Greek Philosophy Thales to Plato*. London.
- Cherniss, H. (1964). *Aristotle's Criticism of Presocratic Philosophy*. New York.
- Ciceron, M.T. (1989). *O prirodi bogova*. Vr. Banja: Sv. Sim. Mirot.
- Diels, H., Kranz, W. (1985). *Die Fragmente der Vorsokratiker I*. Weidmann.
- Dils, H. (1983). *Predsokratovci fragmenti I*. Zagreb: Naprijed.
- Fränkel, H. (1975). “Studies in Parmenides”, R.E. Allen, D.J. Furley, *Studies in Presocratic Philosophy II*, London.
- Guthrie, W. K. C. (1965). *A History of Greek Philosophy II*. Cambridge.

disjunkcije. Verovatno je na njega mislio Stagiranin kada je pominjao one koji su „već dvoumili” kada se treba složiti (*Phys.*186a1-3) (Aristotel 2006: 14, prev. S.U. Blagojević): „*Da je Jedno mnoštvo - kao da nije moguće da isto bude i jedno i mnoštveno, ukoliko ovo nije suprotno!*” (τὸ ἓν πολλὰ εἶναι, ὥσπερ οὐκ ἐνδεχόμενον ταὐτὸν ἓν τε καὶ πολλὰ εἶναι, μὴ τάντικείμενα δέ). Poslednji deo rečenice u *Phys.*186a2-3, „ukoliko ovo nije suprotno” (μὴ τάντικείμενα δέ), moguće je prevesti i sa „ali ne kao opreke”, što je ne samo bliže izvornom tekstu već i Aristotelovoj nameri koja se očituje u nastavku teksta (*Phys.*186a3) (Aristotel 2006: 14, prev. Ž. Kaluđerović): „*Jer jedno jeste i mogućnošću i usvrhovljenošću*” (ἔστι γὰρ τὸ ἓν καὶ δυνάμει καὶ ἐντελεχείᾳ).

- Hegel, G. V. F. (1975). *Istorija filozofije I*. Beograd: BIGZ.
- Hesiod (1975). *Postanak bogova. Homerove himne*. Sarajevo: V. Masleša.
- Hölscher, U. (1969). *Parmenides, Vom Wesen des Seienden*. Frankfurt.
- Jaeger, W. (1967). *The Theology of the Early Greek Philosophers*. Oxford.
- Kaluđerović, Ž. (2008). „Pitagorejski brojevi”, *Pedagoška stvarnost*, god. LIV, br. 5-6, Novi Sad.
- Kaluđerović, Ž. (2004). „Prvi „teolozi” i učenje o uzrocima”, *ARHE*, god. I, br. 2, Novi Sad.
- Platon (1955). *Ijon. Gozba. Fedar*. Beograd: Kultura.
- Platon (1959). *Parmenid*. Beograd: Kultura.
- Platon (2000). *Kratil. Teetet. Sofist. Državnik*. Beograd: ΠΛΑΤΩ.
- Platon (1981). *Timaj*. Beograd: “Mladost”.
- Reinhardt, K. (1916). *Parmenides*. Bonn.
- Reinhardt, K. (1974). “The relation Between the Two Parts of Parmenides’ Poem”, A.P.D. Mourelatos, *The Pre-socratics*, New York.
- Ross, W.D. (1998). *Aristotle’s Physics*. Oxford.
- Ross, W. D. (1997). *Aristotle’s Metaphysics I-II*. Oxford.
- Tatalović, N. (2010). „Platonova kritika neposrednosti čulnog opažanja u dijalogu Teetet”, *ARHE*, god. VII, br. 13, Novi Sad.
- Vindelband, V. (2007). *Istorija filozofije*. Beograd: BOOK & MARSO.

Željko Kaluđerović

PARMENIDES’ POEM AND THE DIFFICULTIES OF CAUSAL SCHEMATISM

Summary

In this paper the author analyzes challenges for the Aristotles’ doctrine of the causes that were triggered by the attempts to fit Eleatic philosophers into his framework. Negation of movement and change, apsolutization of the one without allowing the plurality, should have prevented any mentioning of the causes in the doctrines of Xenophanes, Parmenides, Zeno and Melissus. Nevertheless, there were some attempts in that direction as early as in interpreting of Xenophanes’ opinions, only to gain in intensity with the Parmenides’ poem

On Nature. The commentators clearly saw in Aristotle's views of Parmenides' one traces of the formal cause, in contrast to the Melissus' one which would correspond to the material cause. However, according to the author, this insight is less important than the Stagirites' assumption of the authenticity of the second part of Parmenides' poem. Not only that the "Way of Seeming" may be understood as the "best explanation" of phenomena, but only when some kind of "organization of the world" is mentioned, we can look for the causes. By recognizing in the "Way of Seeming" implications of his material and efficient causes, Aristotle made the metaphysical chain linking Presocratics unbroken, i.e. made his causal schematism through cosmology of the most popular Eleatics link as "naturally" as possible the systems of Pre-Parmenides thinkers with the systems of Post-Parmenides philosophers.

Key words: Eleatics, Parmenides, one, plurality, motion, change, causes, formal, material, efficient